

Παιδεία και καθημερινή συνείδηση υπό το πρίσμα της κοινωνικής προόδου

Περικλής ΠΑΥΛΙΔΗΣ*

[2ο Μέρος]

.....
Κεφάλαια που αναπτύσσονται στο

1ο μέρος στη Σ.Ε. τ. 131

Εισαγωγή

**Η κριτική άποψη για την παιδεία ως ιδεολογική
αναπαραγωγή των κυρίαρχων κοινωνικών
σχέσεων**

**Η αναπαράσταση της πραγματικότητας στα
πλαίσια της καθημερινής συνείδησης.**

**Καθημερινή συνείδηση και κυρίαρχη ιδεολογία
Η πραγματιστική –κερδοσκοπική στοχοθεσία
της εκπαιδευτικής ζήτησης**
.....

**Η αντίληψη περί ανθρώπινης αξίας
και φυσικού χαρίσματος ως «προϊ-
όν» της καθημερινής συνείδησης.**

Ο ιδιαίτερος ρόλος της καθημερινής συνείδησης να καθιστά δεσπόζουσες μέσα στην παιδεία επιδιώξεις-στόχους που εκφράζουν και υπηρετούν τις κυρίαρχες κοινωνικές σχέσεις εδράζεται σε ένα ευρύτερο σύνολο ιδεών, οι οποίες ως έκφραση των κυρίαρχων υλικών σχέσεων συνθέτουν το περιεχόμενο της κυρίαρχης ιδεολογίας και δια μέσου αυτής καθορίζουν το περιεχόμενο της παιδείας.

Μια από τις πλέον χαρακτηριστικές μεταξύ αυτών είναι η **ιδέα περί ανθρώπινης αξίας**, περί μιας υποτιθέμενης αξιακής διάστασης των ανθρώπινων προσωπικοτήτων. Η ανθρώπινη αξία ευρισκόμενη σε διαφορετική ποσοτικά κλίμακα μέσα σε κάθε άτομο συνιστά, κατά την κοινή αντίληψη, θεμελιώδη παράγοντα ανθρώπινης διαφοροποίησης. Η ιδέα ότι ο καθένας έχει μια δική του αξία (μικρή ή μεγάλη) αποτε-

λεί ένα από τα σημαντικότερα ειδοποιά γνωρίσματα της καθημερινής συνείδησης στην κεφαλαιοκρατική κοινωνία.

Στην κεφαλαιοκρατική κοινωνία των καθολικών εμπορευματικών και χρηματικών σχέσεων η καθημερινή συνείδηση προσεγγίζει τους ανθρώπους αξιολογικά: αναγνωρίζει τους άλλους ως άξιους, ισάξιους ή ανάξιους, υποκλίνεται στους καταξιωμένους και απαιτεί αξιοκρατία στην κατανομή των κοινωνικών θέσεων.

«Ο χαρακτηρισμός της προσωπικότητας ακριβώς από την άποψη της αξίας της συνιστά μερική περίπτωση της εξέτασης από την εν λόγω άποψη της φύσης, του ανθρώπου και του κόσμου που έχει δημιουργήσει ο άνθρωπος. Η έννοια “αξία” αποκτά ιδιαίτερη σημασία με την εγκαθίδρυση της κυριαρχίας των εμπορευματικών και χρηματικών σχέσεων. Σε καθεστώς κυριαρχίας των εμπορευματικών και χρηματικών σχέσεων, τα πάντα –συμπεριλαμβανομένου και του ανθρώπου–εντάσσονται στην τροχιά αυτών των σχέσεων και αποκτούν την τιμή τους. Τα πάντα μπορούν να πωληθούν και να αγοραστούν, τα πάντα μπορούν να αξιολογηθούν (εκτιμηθούν) και όντως αξιολογούνται (εκτιμούνται).»³⁹.

Το ζητούμενο για μια τέτοια αντίληψη είναι να αποκαλυφθεί, να αποτιμηθεί επακριβώς, αυτή η αξία και πάνω απ’ όλα να αποδοθεί στο άτομο το ισοδύναμό της, είτε με τη μορφή σχολικών βαθμών, πτυχίων, ακαδημαϊκών τίτλων, είτε με τη μορφή χρηματικών αμοιβών, επαγγελματικών-εργασιακών θέσε-

39. Β. Α. Βασιούλιν, «Τα παράδοξα της αξιοπρέπειας υπό το πρίσμα του Μαρξ», *Ουτοπία*, αρ. τεύχους 30, Μάιος – Ιούνιος 1998, σελ. 145

ων, κοινωνικών προνομίων κλπ.

Σε ότι αφορά **την παιδεία**, αυτή, δεδομένης της σημασίας της στο γίνεσθαι της προσωπικότητας, **καλείται να διαπλάσει αξίους ανθρώπους, προσφέροντάς τους αγαθά υψηλής πνευματικής αξίας**. Είναι χαρακτηριστική η άποψη η οποία υποστηρίζει ότι «... η παιδεία μπορεί να σημαίνει βελτίωση, καλυτέρευση ή επίτευξη και δόμηση εκείνου που αξίζει και ότι σίγουρα η παιδεία πρέπει να αναμειγνύει μέσα στη λογική αναγκαιότητα κάτι που κάνει τα άτομα να ζουν ως όντα αξιόλογα, ως όντα που αξίζουν.»⁴⁰ Για την καθημερινή συνείδηση η οποία εκλαμβάνει του ανθρώπους ως κάτι που αξίζει (ή δεν αξίζει) η παιδεία είναι ενταγμένη στη λογική της δημιουργίας ανθρώπων με αξία, της διαμόρφωσης της ανθρώπινης αξίας.

Πρόκειται για αντίληψη δηλωτική μιας κοινωνικής πραγματικότητας στην οποία η θέση του ατόμου στην κοινωνία εξαρτάται από την αξιακή-χρηματική διάσταση των υλικών και πνευματικών αγαθών που κατέχει. Τα πνευματικά αγαθά καθώς και όλη η πολυμορφία των στοιχείων που διακρίνουν την προσωπικότητα (κλίσεις, δεξιότητες, γνώσεις), αν δεν μπορούν να αποτιμηθούν με βάση το καθολικό ισοδύναμο της αξίας, με το χρήμα, (υποκατάστατο του οποίου στην εκπαίδευση αποτελούν οι βαθμοί, τα πτυχία, οι τίτλοι) τότε δεν υπάρχουν ως τέτοια για την κοινωνία, δεν αναγνωρίζονται ως κοινωνικά αξιόλογα και αναγκαία πνευματικά αγαθά, γνώσεις, ικανότητες κλπ.

Ο **καθολικός κανόνας** της κεφαλαιοκρατικής κοινωνίας **ότι, μόνο εφόσον το άτομο καταφέρει να ανταλλάξει την εργασιακή του ικανότητα** (μαζί με όλα τα πνευματικά και σωματικά στοιχεία που τη συνθέτουν) **με το αξιακό της ισοδύναμο**, η κοινωνία αναγνωρίζει την ύπαρξη μιας τέτοιας ικανότητας και θεωρεί κοινωνικά αναγκαίες (και συνεπώς θεωρούνται αναγκαίες και για το ίδιο το άτομο) τις γνώσεις και τις δεξιότητές του, **οδηγεί στην φενάκη της καθημερινής συνείδησης** ότι είναι η ατομική αξία, ως κάποια ξεχωριστή, ποιοτικά

ομοιογενής και ποσοτικά μετρίσιμη ατομική ιδιότητα των ανθρώπων, αυτή που καθορίζει τις κοινωνικές διαφορές.

Μάλιστα, είναι διάχυτο το αίσθημα ότι η απρόσκοπτη και ακριβής, αποτίμηση αυτής της αξίας, η αντικειμενική αξιολόγηση και η αξιολογική κατάληψη εργασιακών και κοινωνικών θέσεων συνιστά μian ιδανική κατάσταση την οποία όλοι θα πρέπει να επιδιώκουν.

Αυτές οι αντιλήψεις περί ανθρώπινης αξίας παραγνωρίζουν το γεγονός ότι μόνο σε μια κοινωνία όπου η διαμόρφωση και ανάπτυξη της προσωπικότητας αντί να είναι αυτοσκοπός, αντί να είναι ο ύψιστος σκοπός των κοινωνικών σχέσεων, είναι το μέσο για τη μεγιστοποίηση του κέρδους, οι άνθρωποι εκλαμβάνονται όχι όπως είναι πραγματικά, με την πολυμορφία των αναγκών και επιθυμιών τους, των εμφανών ή λανθανουσών κλίσεων, δεξιοτήτων και δυνατοτήτων ανάπτυξης, αλλά ομοιογενοποιημένοι και τυποποιημένοι ως συνέπεια της αφαίρεσης που συντελείται κατά την αξιακή-ποσοτική αποτίμηση της εργασιακής τους ικανότητας μέσα στην αγορά εργασίας.

Αυτή η απατηλή ιδέα περί ανθρώπινης αξίας, επειδή ακριβώς συνδέεται με τη στατική-ποσοτική θεώρηση του ανθρώπου και άρα παραγνωρίζει τα ποιοτικά-δυναμικά στοιχεία που διέπουν το γίνεσθαι της προσωπικότητας, εκλαμβάνει την υποτιθέμενη αξία ως φαινόμενο ατομικής φύσεως, την ταυτίζει με την ατομικότητα.

Εκείνο, όμως, που κάνει τον άνθρωπο να «αξίζει» ή να μην «αξίζει» βρίσκεται πέρα από τον ορίζοντα της καθημερινής συνείδησης και τα όρια της ατομικότητάς στα οποία αυτή είναι εγκλωβισμένη.

Η «αξία» του ανθρώπου ή η απαξία του **εδράζονται** σ' ένα τέτοιο πλέγμα κοινωνικών σχέσεων, στο οποίο η ανθρώπινη προσωπικότητα (άρα και η ατομικότητα) δεν είναι εξυπαρχής κοινωνικά αναγκαία αλλά αναγνωρίζεται ως τέτοια μόνο όταν συντε-

40. Γ. Καραφύλλης, Αξιολογία και παιδεία, εκδ. Σαββάλας, Θεσ-νίκη, 2002, σελ. 136.

λεστεί η ανταλλαγή της εργασιακής ικανότητας με το αξιακό της ισοδύναμο, μόνο όταν ο άνθρωπος καταφέρει να ανταλλάξει την εργασιακή του ικανότητα με το μισθό.

«Κυρίαρχο λοιπόν στοιχείο των κεφαλαιοκρατικών σχέσεων και της συνείδησης που τους αντιστοιχεί είναι η εξίσωση των εργασιακών δυνάμεων διαφόρων ανθρώπων που πραγματοποιείται στη λεγόμενη “αγορά εργασίας”, είναι η εξισωτική τυποποίηση της ποικιλομορφίας των ανθρώπινων δραστηριοτήτων που πραγματοποιείται μέσω της πραγματικής υπαγωγής της εργασίας στο κεφάλαιο, όταν επιτυγχάνεται το επίπεδο της παραγωγής με μηχανές.»⁴¹.

Θεωρείται, συνεπώς, ότι οι άνθρωποι έχουν ή δεν έχουν αξία, ότι αξίζουν ή δεν αξίζουν, διότι στα πλαίσια της κεφαλαιοκρατικής κοινωνίας οι πιθανότητες και οι όροι της παραπάνω ανταλλαγής δεν είναι ίδιες για όλους, διότι αν κάποιος αναγνωρίζεται τελικά (ως προς την εργασιακή τους ικανότητα) ως κοινωνικά αναγκαίος, κάποιος άλλος αναγνωρίζεται ως κοινωνικά περιττός. Η ιδέα της ανθρώπινης αξίας ως ιδέα της καθημερινής συνείδησης της κεφαλαιοκρατίας εκφράζει κατά αντεστραμμένο και απολογητικό τρόπο μια κοινωνική διαδικασία δημιουργίας περιττών ανθρώπων.

Η πραγματική υπέρβαση της ιδέας περί ανθρώπινης αξίας προϋποθέτει τη ριζική αλλαγή των κοινωνικών σχέσεων, τη δημιουργία μιας κοινωνίας στην οποία το κάθε άτομο στην αμεσότητά του θα αναγνωρίζεται οργανικό -αναγκαίο μέλος της, και κατά συνέπεια ο «πλούτος» και η «φτώχεια» της κάθε ξεχωριστής προσωπικότητας θα θεωρείται αδιαπραγμάτευτο κεκτημένο της ανθρωπότητας, κοινωνικά αναγκαίος «πλούτος» και «φτώχεια». «Όχι μόνο ο πλούτος του ανθρώπου, αλλά και η φτώχεια του αποκτά στο σοσιαλισμό, κατά τον ίδιο βαθμό, ανθρώπινη και συνεπώς κοινωνική σημασία.»⁴².

Η παιδεία στην κεφαλαιοκρατική κοινωνία δεν δύναται να υπερβεί την εν λόγω ιδέα της καθημερινής συνείδησης, από τη στιγμή που η πλειοψηφία των μελών της κοινωνίας παραμένει συμβιβασμένη με τις

εμπορευματικές και χρηματικές σχέσεις και συνεπώς δεν αντιμετωπίζει κριτικά την έκφραση αυτών των σχέσεων στις ιδέες της καθημερινής συνείδησης.

Αν λοιπόν η πρακτική της αξιολόγησης είναι κυρίαρχη μέσα στους εκπαιδευτικούς θεσμούς αυτό θα πρέπει να εκληφθεί ως αναπόδραστη φάση των καθολικών, στην κοινωνία, σχέσεων αξιολόγησης (καθολικών με την έννοια της αναπαραγωγής του συνόλου της κοινωνίας μέσα από τις σχέσεις αυτές), δηλαδή ως φάση της διαδικασίας μετατροπής των πάντων, και πρωτίστως της εργασιακής ικανότητας, σε ανταλλακτικές αξίες.

Σε ότι αφορά την **ιδεολογική υποστήριξη της αξιολόγησης και της αξιοκρατίας** αυτή θα πρέπει να αποδοθεί, πρωτίστως, όχι σε κάποια συνωμοτική δραστηριότητα των ιδεολόγων της κυρίαρχης τάξης, παρά στην αυθόρμητη **καθημερινή συνείδηση** των ανθρώπων, στην οποία φαντάζει, αφενός μεν, **φυσικό και αυτονόητο οι άνθρωποι να είναι φορείς κάποιας «αξίας»**, αφετέρου δε, **δίκαιο να καταλαμβάνουν μια θέση στην κοινωνία σύμφωνα με την αξία τους**.

Συναφής προς την ιδέα περί ανθρώπινης αξίας είναι η **αντίληψη της καθημερινής συνείδησης περί φυσικού χαρίσματος**, στο οποίο αποδίδεται η υπεροχή ορισμένων ατόμων στις εκπαιδευτικές, επαγγελματικές και άλλες κοινωνικές δραστηριότητες.

Εδώ δεν μπορούμε να μην αναφέρουμε τις επιστημάνσεις των P. Bourdieu και J. Cl. Passeron, οι οποίοι εξετάζουν την πνευματική καλλιέργεια των παιδιών των ανώτερων τάξεων μέσα στην καθημερινότητα των αλληλεπιδράσεων τους με τον κοινωνικό περίγυρο και καταδεικνύουν εκείνη τη δύσκολα αντιληπτή διαδικασία απόκτησης -«χωρίς πρόθεση ούτε προσπάθεια και σαν από όσμωση»⁴³, ακρι-

41. Δ. Πατέλης, «Η παιδεία ως συνιστώσα της δομής και της ιστορίας της κοινωνίας», στο: *Η αξιολόγηση στην εκπαίδευση. Ποιος, ποιον και γιατί*, εκδ. Σαββάλας, Αθήνα, 2002, σελ. 73.

42. K. Marx, *Economic and Philosophic Manuscripts of 1844*, Progress Publishers, σελ. 89.

43. P. Bourdieu, J. Cl. Passeron, *Οι κληρονόμοι.. Οι*

βώς δηλαδή μέσα στην καθημερινότητα-υψηλών πνευματικών αγαθών και ικανοτήτων, που ως δοσμένο αποτέλεσμα δημιουργούν την ψευδαίσθηση του φυσικού χαρίσματος.

Ταυτόχρονα, η αντίληψη περί φυσικού χαρίσματος λειτουργεί απολογητικά ως προς την μορφωτική-πολιτισμική υπεροχή των ανώτερων τάξεων, μιας και τα πολιτισμικά τους προνόμια «μετουσιώνονται, έτσι, από κοινωνική κληρονομιά σε ατομική χάρη ή σε προσωπική αξία»⁴⁴.

Η καθημερινή συνείδηση των φορέων, αυτού που οι P. Bourdieu και J. Cl. Passeron αποκαλούν **μορφωτική ή πολιτισμική κληρονομιά** αντιλαμβάνεται αυτή την μορφωτική υπεροχή ως μια δεδομένη πραγματικότητα, ενώ αδιαφορεί για τα αίτια της, για τις συνθήκες, για τη γενεσιουργό διαδικασία. Θεωρούμενη ως δεδομένη αυτή η πολιτισμική κληρονομιά αποκτά τη μορφή μιας αυθύπαρκτης πνευματικής υπεροχής.

Η απουσία μεθοδικής προσπάθειας και φανερής σκόπιμης πρακτικής κατά τη μετάδοση της μορφωτικής κληρονομιάς «ενισχύει στα μέλη της μορφωμένης τάξης την πεποίθηση ότι δε χρωστούν παρά στα φυσικά τους χαρίσματα αυτές τις γνώσεις, αυτές τις ικανότητες, αυτή τη συμπεριφορά που καθόλου δεν τους φαίνεται αποτέλεσμα κάποιας μαθητείας.»⁴⁵

Έχει σημασία να υπογραμμίσουμε ότι τόσο μέσα στην εκπαιδευτική θεσμικότητα όσο και στην κοινωνία εν γένει αυτή η μορφωτική υπεροχή των ανώτερων τάξεων στο βαθμό που γίνεται αντιληπτή μόνο στο επίπεδο της καθημερινής συνείδησης θα γεννά πάντα την ψευδή ιδέα του φυσικού χαρίσματος.

Κατά αντίστοιχο τρόπο αυτή η εμφανής, στο επίπεδο της καθημερινής συνείδησης, διαφορά πνευματικών ικανοτήτων μεταξύ ανώτερων και κατώτερων τάξεων γεννά στους εκπροσώπους των τελευταίων την απατηλή ιδέα της απουσίας σ' αυτούς του φυσικού χαρίσματος, την ιδέα της φυσικής κατωτερότητάς τους. Έτσι οι λαϊκές τάξεις «επαναλαμβάνουν για λογαριασμό τους την αντίληψη των ανώτερων τάξεων ότι υπάρχει

διαφορά ουσίας, και βιώνουν το μειονέκτημά τους ως προσωπική μοίρα.»⁴⁶.

Η υπέρβαση αυτής της ψευδούς αλλά διαδεδομένης ιδέας περί **φυσικού χαρίσματος** δεν μπορεί να καταστεί **εφικτή μέσα στα πλαίσια της παιδείας**, στο βαθμό που η **κοινωνία** δεν αντιμετωπίζει **κριτικά την καθημερινή της συνείδηση**.

Για να γίνει, όμως, κάτι τέτοιο απαιτείται η κριτική στάση απέναντι στους κοινωνικούς όρους που γεννούν την μορφωτική υπεροχή των ανώτερων τάξεων, κάτι που με τη σειρά του απαιτεί την αμφισβήτηση του ίδιου του συστήματος της ταξικής ανισότητας.

Το φαινόμενο του δογματισμού της καθημερινής συνείδησης

Εκτός από τους σκοπούς, τις ιδέες και νοοτροπίες που η καθημερινή συνείδηση των ανθρώπων εισάγει μέσα στην παιδεία και που όλες κατατείνουν στην αποδοχή της κυρίαρχης κοινωνικής πραγματικότητας, υπάρχει ένα ιδιαίτερο στοιχείο το οποίο αφορά στον ειδοποιό για την εν λόγω συνείδηση τρόπο σκέψης και συνιστά μείζον πρόβλημα κάθε μορφωτικού-παιδαγωγικού εγχειρήματος.

Η καθημερινή συνείδηση, όπως ήδη αναφέραμε, **εκφράζει και υπηρετεί** μια **πραγματιστική διάθεση προσαρμογής των ανθρώπων** στην κοινωνική πραγματικότητα. Στα πλαίσια αυτά, όσο η περιορισμένη καθημερινή εμπειρική γνώση καθοδηγεί αποτελεσματικά την καθημερινή δραστηριότητα, όσο αποδεικνύεται λειτουργική σε μια δοσμένη κατάσταση, τόσο περισσότερο **απολυτοποιείται, γενικεύεται και μετα-**

φοιτητές και η κουλτούρα, εκδ. Ινστιτούτο του βιβλίου- M. Καρδαμίτσα, Αθήνα, 1993, σελ. 63.

44. P. Bourdieu, J. Cl. Passeron, ό.π., σελ. 132

45. P. Bourdieu «Το συντηρητικό σχολείο: οι ανισότητες στην εκπαίδευση και την παιδεία», στο: Α. Φραγκουδάκη, *Κοινωνιολογία της εκπαίδευσης*, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα, 1985, σελ. 336

46. P. Bourdieu, J. Cl. Passeron, ό.π.

τρέπεται σε καθολικό πρότυπο θεώρησης των πραγμάτων, **σε δόγμα**.

Αυτή η απολυτοποίηση της εμπειρικής πρόσληψης του επί μέρους συνιστά ένα ιδιόμορφο δογματισμό. Πρόκειται για το **δογματισμό της καθημερινής συνείδησης**. Ο δογματισμός εδώ **αναφέρεται στην άκριτη αποδοχή**, εν είδει **αυτονόητου**, μιας, μερικών ή ενός συνόλου **ιδεών της καθημερινής συνείδησης**, καθώς επίσης στην προβολή, μετάδοση, διάδοση, αυτών **χωρίς αποδείξεις και αιτιολογία**.

Ο Γκ. Χέγκελ στο δοκίμιό του *Ποιος σκέπτεται κατά αφηρημένο τρόπο?* (*Wer denkt abstrakt?*) δίνει μια οξυδερκή περιγραφή των απλουστεύσεων και απολυτοποιήσεων που συντελούνται στα πλαίσια της καθημερινής συνείδησης. Η πραγματεύσή του έχει τη μορφή της εξιστόρησης ορισμένων περιστατικών. Όπως διηγείται ο Γκ. Χέγκελ, ένας εγκληματίας οδηγείται στην κρεμάλα και το πλήθος που τον παρατηρεί κάνει διάφορες επισημάνσεις. Για αρκετούς είναι μόνον ένας δολοφόνος. Για κάποιες κυρίες, όμως, είναι ένας όμορφος και δυνατός άνδρας. Το πλήθος βέβαια διαμαρτύρεται, διότι ο δολοφόνος δεν μπορεί να είναι ωραίος και γενικά δεν μπορεί να είναι τίποτε άλλο παρά ένας δολοφόνος.

Ωστόσο, **κάποιος που γνωρίζει καλύτερα** την ανθρώπινη ζωή θα εξέταζε τα αίτια που οδήγησαν τον άνθρωπο αυτό στο έγκλημα. Θα αναφερόταν στην αρνητική επίδραση που άσκησαν επάνω του οι κακές σχέσεις μεταξύ των γονέων του και η ιδιαίτερα σκληρή τιμωρία που του επεβλήθη στο παρελθόν για ένα ασήμαντο αδίκημα. Για το κοινό όμως αυτό είναι απαράδεκτο. Είναι αδιανόητο να δικαιώνει κάποιος ένα δολοφόνο!⁴⁷

Μια ηλικιωμένη πωλήτρια αυγών - συνεχίζει τη διήγησή του ο Χέγκελ - στο άκουσμα της καταγγελίας από μια γυναίκα «Έϊ γιαγιά πουλάς κλούβια αυγά!» απαντά: Εσύ είσαι κλούβια! Και αρχίζει να απευθύνει στην αγοράστρια διάφορα προσβλητικά λόγια. Για την ηλικιωμένη πωλήτρια η αγοράστρια προβάλλει μόνο από τη σκοπιά του «εγκλήματος» της να θεωρήσει τα αυγά κλούβια⁴⁸.

Ο Γκ. Χέγκελ περιγράφει εδώ την αφηρημένη σκέψη, η οποία απολυτοποιεί το επί μέρους, το φαινομενικό και επουσιώδες και καταλήγει στη δημιουργία απλουστευτικών - στερεότυπων - δογματικών αντιλήψεων για πρόσωπα και πράγματα.

Αυτή η αφηρημένη σκέψη αποτελεί ειδοποιό γνώρισμα της καθημερινής συνείδησης.

Όπως επισημαίνει ο Ε. Β. Ιλιένκοφ η αφηρημένη σκέψη «...εξιχνιάζει πολύ λίγο την πλούσια πολλαπλότητα των πραγματικών φαινομένων. Ικανοποιείται με το να παρατηρεί μόνο αυτό που "επικυρώνει", μόνο αυτό που παρέχει μια "προφανή απόδειξη" στο αποτελεσματικό κεφάλι δόγμα, στη γενική εικόνα και συχνά στο απλά εγωιστικό συμφέρον.»⁴⁹.

Οι αφαιρέσεις της καθημερινής συνείδησης διαμορφώνουν μια απλουστευτική, στερεότυπη και δογματική αντίληψη των άλλων, η οποία κυριαρχεί διότι εδράζεται σε ένα πλαίσιο αλλοτριωτικών σχέσεων. Οι άλλοι προβάλλουν στην καθημερινή συνείδηση μόνον από τη σκοπιά της μερικότητάς τους, διότι το ενδιαφέρον γι' αυτούς είναι πραγματιστικό - εργαλειακό και ως εκούτου περιορισμένο σ' εκείνα τα επί μέρους στοιχεία που κατά τον καλύτερο τρόπο εξυπηρετούν τα ιδιωτικά συμφέροντα, διότι οι σχέσεις μεταξύ των ανθρώπων είναι εγκλωβισμένες στη μερικότητα των τυχαίων, περιστασιακών, χρησιμοθηρικών, αλλοτριωτικών, ανταγωνιστικών σχέσεων που χαρακτηρίζουν την ταξική κοινωνία.

Η εν λόγω στερεότυπη αντίληψη για τους άλλους διαμορφώνει **στο επίπεδο της καθημερινής συνείδησης τις διαχωριστικές γραμμές που οριοθετούν τις πολιτισμικές, φυλετικές, εθνικές, θρησκευτικές ταυτότητες ανταγωνιζόμενων ομάδων**. Η υποτιμητική-εχθρική στάση απέναντι στους άλλους

47. Βλ. Γκ. Χέγκελ, «Ποιος σκέπτεται κατά αφηρημένο τρόπο;» στο: Γκ. Χέγκελ, *Εργασίες διαφόρων ετών*, τ.1, εκδ. Μυσλ, Μόσχα, 1970, σσ. 391-392.

48. Βλ. ό. π., σελ. 393.

49. Ε.Ιλιένκοφ, *Τεχνοκρατία και ανθρώπινα ιδεώδη στο σοσιαλισμό*, εκδ. Οδυσσεάς, Αθήνα, 1976, σελ. 146.

στα πλαίσια σχέσεων ανισότητας και διακρίσεων σε βάρος μιας ή μερικών μειονοτήτων βασίζεται ακριβώς σε μια αντίληψη-στερεότυπο, δηλαδή σε «*μια εικόνα για τον "άλλο", βασικό γνώρισμα της οποίας είναι η γενίκευση και η υπεραπλούστευση.*»⁵⁰.

Αυτή η εικόνα του άλλου, δηλαδή, το σύνολο των χαρακτηριστικών που πιστεύεται ότι έχει κάποιος ως μέλος μιας κοινωνικής ομάδας, μεταβιβάζεται από γενιά σε γενιά ως στοιχείο ενταγμένο σε αυτό που ο A. Schutz αποκαλεί «κοινή γνώση»⁵¹. Πρόκειται για έννοια συγγενική προς αυτή του κοινού νου, η οποία υποδηλώνει το «*σύνολο των παραδοχών για το φυσικό και κοινωνικό κόσμο που διαθέτει κάθε μέλος μιας πολιτισμικής ομάδας και το χρησιμοποιεί στην αντιμετώπιση των καθημερινών περιστάσεων επικοινωνίας και αλληλεπίδρασης.*»⁵².

Στο επίπεδο, λοιπόν, της καθημερινής συνείδησης η αντίληψη των διαφορών μεταξύ των ανθρώπων εδράζεται ως επί το πλείστον στην πρόσληψη, γενίκευση και απολυτοποίηση επί μέρους και επουσιωδών στοιχείων και γι' αυτό το λόγο είναι ψευδής και απατηλή. Αυτή η αντίληψη όταν αποτελεί τον οδηγό της ανθρώπινης συμπεριφοράς καθίσταται **ισχυρή προκατάληψη**. Φρονούμε ότι οι κάθε είδους ρατσισμοί έχουν ως γνωσιολογική τους βάση (δεδομένου ότι η κοινωνική τους βάση αφορά στις αλλοτριωτικές σχέσεις μεταξύ των ανθρώπων) τη δογματική προσήλωση σε ορισμένες απλουστευτικές και απατηλές ιδέες της καθημερινής συνείδησης αναφορικά με τις διαφορές μεταξύ ανθρώπων.

Συνεπώς, μια παιδεία στην υπηρεσία του αγώνα κατά της καταπίεσης ανθρώπων βάσει φυλετικών, πολιτισμικών, εθνικών, θρησκευτικών διαφορών θα πρέπει να στρέφεται κριτικά εναντίον όχι μόνο των επεξεργασμένων και συστηματοποιημένων ιδεολογημάτων του ρατσισμού και της ξενοφοβίας, αλλά και των ρατσιστικών-ξενοφοβικών δογμάτων και προκαταλήψεων που γεννώνται αυθόρμητα, μέσα στην καθημερινή συνείδηση, σε μια κοινωνία

όπου οι άνθρωποι υποχρεώνονται καθημερινά να επιβιώσουν σε συνθήκες ανταγωνισμού και αποξένωσης.

Σε ότι αφορά το **δογματισμό της καθημερινής συνείδησης** θα πρέπει να υπογραμμίσουμε emphaticά ότι **αυτός από τη στιγμή που παγιώνει μια επιδερμική και συνεπώς ψευδή αντίληψη του κόσμου, γεννά προκαταλήψεις και λειτουργεί υπονομευτικά έναντι κάθε εγχειρήματος αυθεντικής μόρφωσης, αντιστρατεύεται την παιδεία εν γένει και την πνευματική χειραφέτηση των ανθρώπων και ως εκτούτου υπονομεύει κάθε εγχείρημα κοινωνικής χειραφέτησης.**

Οι κοινωνικοί όροι αμφισβήτησης της καθημερινής συνείδησης

Η αντίληψη της πραγματικότητας στα πλαίσια της καθημερινής συνείδησης ως φυσικής και αναλλοίωτης δε σημαίνει, βέβαια, ότι η συνείδηση των λαϊκών στρωμάτων ταυτίζεται απόλυτα με τις ιδέες που εκφράζουν τα συμφέροντα της άρχουσας τάξης. Η κοινωνική δυστυχία της υφιστάμενης την εκμετάλλευση τάξης εκφράζεται στην καθημερινή συνείδηση των μελών της με τη μορφή μιας αυθόρμητης δυσφορίας, μιας ακαθόριστης διαμαρτυρίας ενάντια στην περιορούσα πραγματικότητα, μιας αυθόρμητης αμφισβήτησης της κοινωνικής της μειονεξίας.

Αυτή η αυθόρμητη-στο επίπεδο της καθημερινής συνείδησης- αμφισβήτηση της κοινωνικής πραγματικότητας εκδηλώνεται με δυναμισμό που είναι ανάλογος του βαθμού δυσκολίας προσαρμογής σ' αυτή. Η αδυναμία προσαρμογής στην πραγματικότητα αποτελεί αναγκαία προϋπόθεση για την επιδίωξη μιας βαθύτερης κατανόησής της, ώστε να είναι περισσότερο αποτελεσματική η κοινωνική δραστηριότητα των ανθρώπων. Μόνο όταν οι άνθρωποι αδυνατούν να υπάρχουν στην

50. Α. Γκότοβος, *Ρατσισμός. Κοινωνικές, ψυχολογικές και παιδαγωγικές όψεις μιας ιδεολογίας και μιας πρακτικής*, εκδ. Γ.Γ.Λ.Ε., Αθήνα, 1996, σελ. 28

51. Βλ. ό.π., σελ. 38

52. Ό.π.

καθημερινότητα χωρίς προστριβές, μόνο όταν καθίσταται αδύνατος ο συμβιβασμός τους με το κοινωνικό status quo ανακύπτει η ανάγκη υπέρβασης των ιδεών που παρουσιάζουν τον κόσμο ως δεδομένο, φυσικό και αναλλοίωτο, των ιδεών της καθημερινής συνείδησης που ανταποκρίνονται, κυρίως, σε στερεότυπες κοινωνικές συμπεριφορές.

Θα πρέπει, όμως, να έχουμε υπόψη ότι η αυθόρμητη αμφισβήτηση του κοινωνικού status quo δεν αρκεί για τη χειραφέτηση των κατώτερων κοινωνικά τάξεων. Η αμφισβήτηση της κοινωνικής μειονεξίας, όσο εκδηλώνεται μόνο στο επίπεδο της καθημερινής συνείδησης, δεν δύναται να αποκαλύψει τα πραγματικά αίτια της κοινωνικής ανισότητας, διότι περιορίζεται σε επί μέρους εκφάνσεις των σχέσεων ταξικής κυριαρχίας. Στις εκφάνσεις αυτές ως αίτιο και ουσία των κοινωνικών σχέσεων προβάλλει το αιτιατό και επουσιώδες. Κλασική είναι η περίπτωση ενοχοποίησης από τους εργάτες των πρώτων χρόνων της βιομηχανικής επανάστασης (κίνημα των Λουδιτών) των μηχανών ως βασικού υπεύθυνου της δυσμενούς κοινωνικής τους θέσης. Παρόμοια είναι και η περίπτωση κατά την οποία ως βασικός αντίπαλος των φορέων της χειρωνακτικής μισθωτής εργασίας εκλαμβάνονται, στα πλαίσια της καθημερινής συνείδησης, οι διευθυντές-οργανωτές της παραγωγής, οι φορείς της πνευματικής εργασίας, οι ξένοι εργάτες κ.α.

Σε ότι αφορά την **αμφισβήτηση στο επίπεδο της καθημερινής συνείδησης της ταξικής μειονεξίας** ενδιαφέρον παρουσιάζει η **περίπτωση της αντι-σχολικής κουλτούρας**, της συγκρότησης δηλαδή από ορισμένα παιδιά της εργατικής τάξης ενός δικού τους, αυτόνομου, πλαισίου άτυπων σχέσεων μέσα στο σχολείο, οι οποίες αμφισβητούν το πρόγραμμα, την ιδεολογία, τους στόχους του εκπαιδευτικού θεσμού⁵³. Η παρουσία αυτών των παιδιών στο σχολείο καθορίζεται από την επιδίωξη της ελαχιστοποίησης κάθε εμπλοκής σε οτιδήποτε διαδραματίζεται μέσα στα τυπικά –επίσημα πλαίσια της σχολικής ζωής.

Στη συμπεριφορά αυτών των παιδιών εκφράζεται η καθημερινή συνείδηση των γόνων μιας μερίδας της εργατικής τάξης η οποία χαρακτηρίζεται από την αυθόρμητη απόρριψη των αξιών της κυρίαρχης ιδεολογίας που εκπροσωπεί και διαδίδει το σχολείο: της πειθαρχίας-υπακοής, της ατομικής επιτυχίας, της ανταγωνιστικότητας, της αξιοκρατίας κλπ.⁵⁴ Αυτή όμως η αυθόρμητη αμφισβήτηση της σχολικής ιδεολογίας εδράζεται σε μια αυθόρμητη αδιαφορία για τη μόρφωση καθώς και σε μια περιφρονητική στάση απέναντι στην πνευματική εργασία και τους φορείς της. Στην καθημερινή συνείδηση των παιδιών αυτών η μόρφωση και η πνευματική εργασία εν γένει φαντάζονται ως κάτι αλλότριο και εχθρικό.

Ταυτόχρονα η καθημερινή τους συνείδηση κατατείνει σε μια εξιδανίκευση του είδους της εργασίας που χαρακτηρίζει τους περισσότερους εργαζόμενους, της χειρωνακτικής εργασίας. Στα πλαίσια αυτά εξιδανικεύεται η μυϊκή δύναμη, ο ανδρισμός που ταυτίζεται με αυτή και γενικά η ικανότητα με τη φυσική δύναμή του ο καθένας να εργάζεται και να αποκτά τα αναγκαία προς το ζειν⁵⁵.

Ωστόσο, όμως, η αυθόρμητη, στο επίπεδο της καθημερινής συνείδησης εξιδανίκευση της χειρωνακτικής εργασίας συνιστά εξιδανίκευση της μειονεκτικής θέσης μεγάλου μέρους των εργαζομένων στον κοινωνικό καταμερισμό εργασίας, η οποία συνδέεται με την εκτέλεση χειρωνακτικού έργου.

Η στάση αυτή υποδηλώνει τον συμβιβασμό με την ταξικά μειονεκτική θέση των περισσοτέρων εργαζομένων στα πλαίσια ενός υποδουλωτικού καταμερισμού εργασίας. Αυτό που δε συνειδητοποιούν τα παιδιά της αντι-σχολικής κουλτούρας είναι ότι «η απόρριψη της πνευματικής εργασίας ενισχύει το χάσμα μεταξύ σχεδιασμού και εκτέλεσης της παραγωγής.»⁵⁶

53. Βλ. P. Willis, *Learning to labour*, Gower, 1983, σελ. 22

54. Βλ. M. Apple, *Εκπαίδευση και εξουσία*, Παράτηρητής, Θεσσαλονίκη, 1993, σελ. 152.

55. P. Willis, ό.π., σσ.52, 56.

56. Ό.π., σελ. 153.

Βλέπουμε, λοιπόν, στην προκειμένη περίπτωση ότι η αμφισβήτηση των επίσημων θεσμών της κοινωνίας που συντελείται στο επίπεδο της καθημερινής συνείδησης ουδόλως οδηγεί σε μια συνειδητοποίηση των αυθεντικών προοπτικών κοινωνικής χειραφέτησης, παρά εκφράζει μιαν ιδιόμορφη εξιδανίκευση της ταξικής μειονεξίας των κατώτερων τάξεων καθώς και αποδοχή των σχέσεων που κάνουν μιαν άλλη τάξη ανώτερη.

Οι ιδέες αυτών των παιδιών της αντι-σχολικής κουλτούρας, ως άμεση αντανάκλαση της κοινωνικής τους θέσης, εκφράζουν αντικειμενικά μια στάση που είναι προς το συμφέρον της άρχουσας τάξης, αποτελούν ιδέες της πνευματικής και κοινωνικής της κυριαρχίας. Ειρήσθω εν παρόδω, ότι τα αδιέξοδα της αυθόρμητης αμφισβήτησης της πραγματικότητας ενισχύονται από την ιδεολογική χειραγωγή των μελών της κοινωνίας διαμέσου της συστηματικής διάδοσης επεξεργασμένων και συστηματοποιημένων μορφών της κυρίαρχης ιδεολογίας.

Φρονούμε ότι η αποτελεσματική αμφισβήτηση της κοινωνικής πραγματικότητας προϋποθέτει την αμφισβήτηση των αυταπατών της καθημερινής συνείδησης, την κατανόηση των φενακών της κυρίαρχης προπαγάνδας, την κριτική θεώρηση της πραγματικότητας και τη διείσδυση στην ουσία-στις εσωτερικές αντιφάσεις των φαινομένων. Προϋποθέτει, επίσης, την αμφισβήτηση της καθημερινής αυθόρμητης ιδεολογίας που γεννάται στους κόλπους της ίδιας της εργατικής τάξης: «επαναστατική ιδεολογία της εργατικής τάξης υπάρχει μόνον όταν βασίζεται στην διαρκή κριτική της αυθόρμητης ιδεολογίας της...»⁵⁷.

Σύμφωνα με την επισήμανση της Α. Χέλερ «Όσο περισσότερο μια τάξη βρίσκεται “σε κίνηση”, όσο πλατύτερες είναι οι δυνατότητές της για την πραγμάτωση μιας πράξης, τόσο λιγότερο οι κρίσεις της είναι προκαταλήψεις. Η πολιτική δραστηριότητα με την πλατιά έννοια, η δραστηριότητα που οδηγεί το κίνημα ενός μεγάλου κοινωνικού συνόλου, μπορεί να έχει επιτυχία μόνον όταν στηρίζε-

ται σε μια μη προκατειλημμένη σκέψη»⁵⁸. «Η πολιτική σφαίρα, όπως και η επιστημονική, υπερβαίνει συνεπώς την καθημερινότητα»⁵⁹.

Αυτή η υπέρβαση της καθημερινότητας, των βεβαιότητων και προκαταλήψεων της καθημερινής συνείδησης, σε συνδυασμό με το ενδιαφέρον για τη δυνατότητα εναλλακτικής κοινωνικής εξέλιξης είναι, όπως αναφέραμε, εφικτά στα πλαίσια μιας ισχυρής αδυναμίας των ανθρώπων να προσαρμοστούν στην πραγματικότητα και μιας επακόλουθης ισχυρής επιθυμίας να αλλάξουν την πραγματικότητα προσαρμόζοντας τη στις ανάγκες τους.

Η εν λόγω αδυναμία προσαρμογής είναι βέβαια διαφορετική σε διαφορετικά τμήματα των κατώτερων κοινωνικών στρωμάτων και εξαρτάται από το βαθμό στον οποίο οι αντιθέσεις των κυρίαρχων κοινωνικών σχέσεων έχουν οξυνθεί και δεν επιτρέπουν πλέον την προσαρμογή των ανθρώπων στο κοινωνικό status quo. Γι' αυτό το λόγο ο Κ. Μαξ έδινε μεγάλη σημασία στην αντικειμενική όξυνση των αντιθέσεων δηλώνοντας ότι «Μια νέα επανάσταση είναι δυνατή μόνο σαν επακόλουθο μιας νέας κρίσης.»⁶⁰.

Το κρισιακό, συγκρουσιακό στοιχείο στις σχέσεις των ανθρώπων με την πραγματικότητα αποκαλύπτει εδώ την ιδιαίτερα μεγάλη σημασία του σε ότι αφορά την ουσιαστική αναβάθμιση του περιεχομένου και του ρόλου της ανθρώπινης συνείδησης: «...ο ρόλος της κοινωνικής συνείδησης στην ιστορία είναι αντιστρόφως ανάλογος της αντιστοιχίας των υπάρχουσων σχέσεων παραγωγής προς τις υπάρχουσες παραγωγικές δυνάμεις και αποκτά τη μέγιστη σημασία του στα μεταβατικά στάδια της παρακμής ορισμένων σχέσεων παραγωγής (η αντικατάσταση των οποίων χωρίς της ενεργό συνειδητή συμμετοχή των ανθρώπων είναι ανέφικτη...»⁶¹.

57. Ν. Πουλαντζάς, *Πολιτική εξουσία και κοινωνικές τάξεις*, τ.2, εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα, 1985, σελ. 37.

58. Α. Χέλερ, ό.π., σελ. 38.

59. Ό.π., σελ. 39.

60. Κ. Μαξ, *Οι ταξικοί αγώνες στη Γαλλία από το 1848 ως το 1850*, Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα, 2000, σ. 159.

61. Δ. Πατέλης, «Συνείδηση κοινωνική», *Φιλοσοφικό, κοινωνιολογικό λεξικό*, τ.5, εκδ. Καπόπουλος, Αθήνα, 1995, σελ. 71.

Η συμβολή της παιδείας στην πνευματική και κοινωνική χειραφέτηση.

Με βάση όσα αναφέραμε παραπάνω κρίνουμε αναγκαίο να επισημάνουμε ότι η παιδεία δεν δύναται να απαλλάξει τους ανθρώπους από τις φενάκες και πλάνες της καθημερινής τους συνείδησης, από τη στιγμή που διατηρείται ισχυρή η συμβιβαστική, προσαρμοστική στάση των ανθρώπων προς την κυρίαρχη πραγματικότητα και συνεπώς δεν αμφισβητείται το αυτονόητο των ιδεών που προβάλλουν την πραγματικότητα ως δεδομένη, φυσική και αναλλοίωτη.

Με άλλα λόγια, η παιδεία δεν δύναται να χειραφετήσει πνευματικά και κοινωνικά τους ανθρώπους, δεν δύναται να οδηγήσει στην κοινωνική πρόοδο, όταν οι άνθρωποι δεν επιθυμούν κάτι τέτοιο, όταν δεν αντιμετωπίζουν άμεσα και μαζικά μιαν ανυπέρβλητη αδυναμία ύπαρξης μέσα στο κυρίαρχο σύστημα ταξικής στρωμάτωσης.

Η παροχή στους ανθρώπους αληθών και βαθιών γνώσεων αναφορικά με τη φύση των κυρίαρχων κοινωνικών σχέσεων και τη δυνατότητα της κοινωνικής προόδου δεν καθιστά τους ανθρώπους περισσότερο συνειδητοποιημένους, από τη στιγμή που οι ίδιες οι ανάγκες τους δεν τους ωθούν στην επιδίωξη μεγαλύτερης συνειδητοποίησης. Άλλωστε, *«Η θεωρία πραγματώνεται πάντα σ' ένα λαό μόνο στο βαθμό που είναι πραγμάτωση των αναγκών του.»*⁶².

Η αντίληψη, λοιπόν, που συνδέει την παιδεία με ένα αποφασιστικό ρόλο στην επίτευξη της κοινωνικής προόδου και δικαιοσύνης συνιστά αυταπάτη. Η δήλωση του P. Freire είναι κατηγορηματική: *«Αντιμετωπίζοντας την παιδεία ανεξάρτητα από τη δύναμη που τη συγκροτεί, αποκομμένη από τον συγκεκριμένο κόσμο όπου σφυρηλατείται, οδηγούμαστε είτε να την ανάγουμε σ' ένα κόσμο αφηρημένων αξιών ... είτε να την αντιληφθούμε σαν ένα βατήρα για την αλλαγή της πραγματικότητας ... Αλλά, στην πραγματικότητα, δεν είναι η παιδεία εκείνη που διαπλάθει την κοινωνία σύμφωνα με ορισμένα πρότυπα, αλλά είναι η κοινωνία που αυτοδιαμορφώνεται σύμφωνα με τα δικά της πρότυπα και δια-*

*πλάθει την παιδεία...»*⁶³.

Η παιδεία ως διαδικασία μόρφωσης έχει τις απαρχές της στις ανάγκες των ανθρώπων, όπως αυτές προσδιορίζονται ιστορικά από την πορεία της κοινωνικής εξέλιξης.

Το γνωστικό ενδιαφέρον για τα πράγματα ξεκινά από τις κοινωνικές ανάγκες, οι οποίες εν είδει εικασίας για τα αντικείμενα που μπορούν να τις ικανοποιήσουν κατευθύνουν τη γνωστική διαδικασία⁶⁴.

Αν *«μια ριζική επανάσταση δεν μπορεί να είναι παρά μόνο επανάσταση ριζικών αναγκών»*⁶⁵, τότε μια παιδεία στην υπηρεσία της κοινωνικής χειραφέτησης δεν μπορεί παρά να ξεκινά από τις ανάγκες των ανθρώπων οι οποίες δεν ικανοποιούνται πλέον μέσα στα πλαίσια των κυρίαρχων κοινωνικών σχέσεων. Αυτή η αντίθεση μεταξύ των ανθρώπινων αναγκών και των κυρίαρχων κοινωνικών σχέσεων δημιουργεί την κατάσταση στην οποία «τα κάτω στρώματα» δεν επιθυμούν πια «να ζήσουν όπως παλιά» ενώ παράλληλα παρατηρείται σημαντικό ανέβασμα της δραστηριότητας των μαζών⁶⁶.

Ο ρόλος της παιδείας στην υπόθεση της κοινωνικής προόδου, στην επίτευξη της πνευματικής και κοινωνικής χειραφέτησης αναδεικνύεται όταν *«μια τάξη βρίσκεται σε κίνηση»*. Ο ρόλος αυτός αποκτά σημασία για εκείνα τα μέλη των κοινωνικών στρωμάτων και τάξεων που βρίσκονται «σε κίνηση» και γι' αυτό δε συμβιβάζονται με τη «γνώση» που παρουσιάζει τον κόσμο ως δεδομένο, φυσικό και αναλλοίωτο.

Ο χειραφετικός ρόλος της παιδείας αφορά τους ανθρώπους που επιθυμούν να διεισδύσουν στην ουσία της κοινωνικής πραγματικότητας, να κατανοήσουν το γίγνεσθαι των πραγ-

62. Κ. Μαρξ, «Συμβολή στην κριτική της χεγκελιανής φιλοσοφίας του δικαίου. Εισαγωγή», στο: Κ. Μαρξ, *Το εβραϊκό ζήτημα*, εκδ. Οδυσσεύς, Αθήνα, 1999, σ. 132.

63. P. Freire, «Πρόσκληση για κριτική συνειδητοποίηση», στο: *Για μια απελευθερωτική αγωγή*, Κέντρο Μελετών και Αυτομόρφωσης, Αθήνα, 1985, σσ. 88-89.

64. Β. Α. Βαξιούλιν, *Η λογική της ιστορίας*, Μόσχα, 1988, σελ. 15.

65. Κ. Μαρξ, ό.π. σελ. 132.

66. Β. Ι. Λένιν, «Η χρεοκοπία της II Διεθνούς» στο: Β. Ι. Λένιν, *Άπαντα*, τ.26, εκδ. Σύγχρονη Εποχή, σελ. 220

μάτων, προκειμένου να αλλάξουν τον κόσμο. Αν η αυθεντική παιδεία συνίσταται στην παροχή αληθούς και βαθιάς γνώσης της πραγματικότητας, γνώσης που αφορά στις ουσιώδεις πλευρές και όχι στη φαινομενικότητά της, καθώς και στην καλλιέργεια της ικανότητας διείσδυσης στην ουσία των φαινομένων, τότε η ζήτηση αυθεντικής παιδείας είναι συνυφασμένη με την ενεργητική στάση απέναντι στην κοινωνική πραγματικότητα, με την επιδίωξη της συνειδητής συμμετοχής στην αλλαγή της.

Με άλλα λόγια η αυθεντική παιδεία είναι οργανικά ενταγμένη στην προσπάθεια αλλαγής του κόσμου, στη διαδικασία δημιουργίας της ιστορίας: *«η παιδεία που αποβλέπει στην απελευθέρωση προσπαθεί να γράψει την ιστορία –όχι απλώς να την αποδεχτεί ή να τη διαβάσει.»*⁶⁷.

Αντιθέτως, η συμβιβαστική, κομφορμιστική στάση απέναντι στην κοινωνική πραγματικότητα καθιστά άχρηστη κάθε προσπάθεια γνωσιακής διείσδυσης στην εσωτερική αλήθεια των πραγμάτων, κάθε μορφωτικό εγχείρημα καλλιέργειας κριτικής σκέψης, καταργεί τη ζήτηση αυθεντικής παιδείας.

Θα πρέπει να επισημάνουμε ότι η πραγματική μόρφωση του ανθρώπου διέρχεται από την υπέρβαση της καθημερινής του συνείδησης. Για να γίνει όμως κάτι τέτοιο δεν αρκεί απλά η αναγνώριση του απλουστευτικού, επιδερμικού, απατηλού χαρακτήρα της τελευταίας. Αυτή η υπέρβαση της καθημερινής συνείδησης μπορεί να συντελεστεί μόνο ως κατανόηση του περιεχομένου της, του ιδιόμορφου τρόπου με τον οποίο αυτή αντανακλά την πραγματικότητα.

Εδώ ανακύπτει η σημασία της κριτικής - επιστημονικής προσέγγισης του περιεχομένου της καθημερινής συνείδησης, κάτι που συνιστά εμπάθυνση σ' αυτό το περιεχόμενο αλλά και απομάκρυνση από την άμεση ταύτιση μαζί του. *«Η στοχαστική απόσταση από την καθημερινή ζωή είναι ένα μέσο για να ωθήσεις τον εαυτό σου μακριά απ' το συνηθισμένο, ωθώντας το συνηθισμένο μακριά από σένα.»*⁶⁸. Η διατύπωση αυτή του P. Freire ολοκληρώνεται νοηματικά στην επισημάνση του G. Lukacs: *«...η διείσδυση στην καθημερινή συνείδηση... είναι εφικτή μόνο διαμέσου της επιστημονικής οδού, μόνο διαμέσου της απο-*

*μάκρυνσης από αυτή τη συνείδηση ως έχει.»*⁶⁹.

Αυτή η επιστημονική οδός αφορά πρωτίτως τη διείσδυση στην ουσία των φαινομένων, την ανακάλυψη των εσωτερικών συναφειών-αλληλεπιδράσεων που καθορίζουν το γίγνεσθαι των πραγμάτων. Η γνώση που προκύπτει από μια τέτοια οδό είναι αυτή που αποκαλύπτει την αντιφατικότητα του κόσμου, τις ουσιώδεις αντιθέσεις που συγκροτούν το μηχανισμό εξέλιξης - αλλαγής του.

Η παιδεία που υπηρετεί την πνευματική και κοινωνική χειραφέτηση των ανθρώπων δεν μπορεί να περιορίζεται στην παρουσίαση του κόσμου ως δεδομένου, διότι μια τέτοια εικόνα είναι απατηλή. Η αλήθεια του κόσμου, την οποία η παιδεία καλείται να ενσαρκώσει, αφορά ακριβώς στη γνώση της αντιφατικότητάς του, των ουσιαστών αντιθέσεων του, οι οποίες σηματοδοτούν το «μη εισέτι ον», το αναγκαίο και εφικτό μιας εναλλακτικής πραγματικότητας. Η γνώση της αντιφατικότητας του κόσμου επιτρέπει τη συνειδητή συμμετοχή στις διαδικασίες αλλαγής - εξέλιξής του, διαμέσου της συνειδητής επενέργειας στην επίλυση των ουσιαστών του αντιφάσεων.

Από τη σκοπιά, λοιπόν, της κοινωνικής προόδου **το ζητούμενο είναι μια παιδεία που καλλιεργεί τη διαλεκτική σκέψη, την ικανότητα να αντιλαμβάνεται κανείς εννοιολογικά τις αντιφάσεις της πραγματικότητας και τη διαδικασία εμφάνισης, διαμόρφωσης, επίλυσής τους.** Η διαλεκτική σκέψη συνιστά την κατεξοχήν ώριμη ανθρώπινη σκέψη: *«Να καλλιεργείς ειδικά ανθρώπινα τη σκέψη σημαίνει να της καλλιεργείς τη διαλεκτική, την ικανότητα να καθορίζει αυστηρά την αντίφαση και να φτάνει έπειτα στην πραγματική λύση μέσα από τη συγκεκριμένη εξέταση του πράγματος, της πραγματικότητας...»*⁷⁰. □

67. P. Freire, «Μερικές παρατηρήσεις σχετικά με την έννοια της "κριτικής συνειδητοποίησης"», στο: ό.π., σ. 99.

68. I. Shor, «Ξαναδιαβάζοντας ασυνήθιστα το συνηθισμένο. Θεωρία της κριτικής διδασκαλίας», στο: ό.π., σ. 114.

69. G. Lukacs, ό.π., σελ. 59.

70. E. Ιλένκοφ, ό.π., σελ. 131.